

СПІВВІДНОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Заворотченко Т. М.

ВСТУП

В юридичній літературі появу нових конституцій традиційно пов'язують зі способами їх прийняття: окроїруванням, представницькими установами, референдумом. Проте, на наш погляд, прийняття конституції являє собою лише останню стадію конституційного процесу. Куди більш важливо дослідити дійсні причини появи конституцій, виявити супутні історичні, політичні, міжнародні, економічні фактори. При всьому різноманітті такого роду обставин має практичний зміст та наукове значення цілеспрямоване узагальнення причин появи нових конституцій, тобто вироблення певних класифікаційних підходів, що сприяє систематизації нашого знання про державу і право.

При всій розробленості історії і теорії конституціоналізму комплексне вивчення причин нових конституцій не знайшло свого місця в науковій літературі. Багато в чому це пояснюється тим, що такого роду дослідження знаходяться на «стику» міждисциплінарних знань, що виходять за традиційні межі наукового пошуку та зобов'язують до вивчення закономірностей в правових сферах. Цілеспрямоване та системне узагальнення причин появи нових конституцій дозволяє звернути увагу на фактори, які відіграють роль класифікаційних ознак.

В даній науковій роботі ми намагаємося здійснити комплексний аналіз, а також вказати, проаналізувати та узагальнити основні причини появи нових конституцій з урахуванням супутніх історичних, політичних, економічних та міжнародних факторів. Розуміння закономірностей формування конституціоналізму передбачає і цілеспрямоване узагальнення причин появи нових основних законів, оскільки політичні, економічні та юридичні перетворення в суспільстві відбуваються з різним ступенем інтенсивності та мають різний характер залежно від специфіки кожної країни. Цей процес зумовлений ситуацією в конкретній країні на відповідному етапі її розвитку, тобто історія конституції завжди невід'ємна від історії суспільства і держави.

Різнманітність національних конституційних культур і традицій зумовлює обмін ідеями, технікою розробки та прийняття конституцій, тлумаченням конституції та здійснення законодавчої діяльності¹. Навряд чи можливо надати вичерпний перелік причин такого роду,

---

¹ Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. С. 28.

однак загальний ракурс проблеми є зрозумілим, і це дозволяє звернути увагу на наступні обставини.

Необхідність прийняття конституції виникає при утворенні нової держави. У цьому випадку конституція розглядається як установчий правовий акт – першопричина державності. США в цьому відношенні – характерний приклад, оскільки на місці колоніальних штатів «батьки-засновники» прагнули закріпити встановлений ними внутрішній порядок, пішли на рішучий розрив з метрополією з наміром створення власної держави на принципово інших засадах. Тут створення державності відбувалося паралельним курсом з установою основного закону, все починалося з «чистого аркуша». І в цьому вбачається очевидна перевага американського шляху розвитку.

Формування волі народу на засадах транспарентності та вільного демократичного дискурсу створює передумови для здійснення політичної діяльності у правових рамках. Це означатиме, що процес прийняття владних рішень переміщається у правову площину та мінімізує вплив політичної кон'юнктури, іншими словами юридикації політики².

Конституція може з'явитися як результат оформлення нового політичного і соціально-економічного ладу. Мова йде про те, що формально виникає нова держава зі своєю конституцією і приходить вона на зміну тієї держави, яка існувала раніше на даній території держави. Наприклад, розрив з колишньою державністю був проголошений французькою Декларацією 1789 року і Конституції 1791 року.

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

У XX столітті прийняття багатьох конституцій також означало установлення абсолютно нових за своєю природою держав. Отже, саме приклад США і Франції показує значення основних законів у формальному сенсі за критерієм юридичної сили. До XVIII ст., коли відбулися американська й французька революція, державне право різних європейських країн, спиралось майже виключно на звичай. Лише іноді зустрічалися деякі писані конституційні тексти, частіше за все урочисті заяви, щодо яких монарх давав свою згоду, яким він обіцяв слідувати сам, а також від імені своїх нащадків, а іноді трактати й капітуляції, укладені незалежними державами в момент, коли вони погодилися об'єднатися в єдину державу. Англія, що залишилася поза революційним рухом XVIII ст., зберігала конституцію саме такого роду. Більшою частиною англійське державне право засноване на звичаї; воно містить лише невелику кількість писаних законів; найважливішими з яких є Велика Хартія та її пізніші підтвердження, петиція прав, Білль про

---

² Савчин М.В. Конституційна традиція в Україні та перехід до модернізації національної правової системи // Стратегічні пріоритети, № 2 (15), 2010 р. С. 83-89. С. 86.

права, Акт про престолонаслідування 1700 року і трактати про приєднання Шотландії та Ірландії³.

Прийняття конституції не означало початкового установаження держави, оскільки на відміну від колоніальної Америки французька держава існувала сотні років. Прийняття конституційних актів означало докорінну зміну характеру державної влади, народження нового за своєю соціальною сутністю держави, і в цьому випадку конституція виступає як установчий акт створення нової держави, але замість раніше існуючого». Тут конституція є не відображенням дійсності, а для неї.

Як правило, такого роду події називають конституційною кризою, тобто основний закон втрачає легітимність (виникає розрив легітимності і законності), або різні конституційні норми не можуть бути узгоджені протидіючими соціальними силами на базі чинного основного закону, в яких конституція або частина її норм вступають у різке протиріччя з політичною реальністю⁴. Найбільш чітко механізм конституційної кризи постає в ході радикальних соціально-політичних революцій (французької, мексиканської, російської, китайської, іранської). В його основі перманентний конфлікт старого і нового права, що визначає специфіку моделі зміни конституцій. В даному випадку ми пропонуємо використовувати термін «конституційна революція» і «конституційний переворот», під якими слід розуміти такі радикальні зміни основного закону, які не випливають з його власних положень і, отже, ведуть до створення абсолютно нової конституції. В якості прикладу можна навести Францію, Мексику, Китай.

Конституційна криза, як причина «революцій» і «переворотів», відображає не стільки внутрішній стан самого основного закону, скільки прояви системної кризи в суспільстві, коли дійсність очевидно дистанціюється від конституції. Політична еліта відкрито підмінює свої позиції влади та кон'юнктурного інтересу інтересом суспільним, нав'язуючи суспільству власне трактування приписів Основного закону, керуючись політичною доцільністю та враховуючи можливі варіанти розстановки сил у вищих ешелонах влади. Залученість громадянського суспільства до реформування Конституції є недостатньою та неефективною, точніше, суто декларативною. Причому така практика логічно суперечить статті 5 Конституції України, згідно з якою народ є єдиним джерелом влади, носієм суверенітету⁵. Можна зробити висновок, що під конституційною кризою розуміється процес неконституційної зміни основ суспільного і державного ладу, не обумовлений деструктивним впливом якогось одного фактора.

---

³ Берченко Г. В. Конституція як основний закон: проблеми теорії і практики / Г. В. Берченко // Юридичний вісник. Одеса : Гельветика, 2020. № 6. С. 39-46.

⁴ Інструментальна роль теорії конституційних циклів у дослідженні політичної кризи // Вісник дніпропетровського університету. Серія : філософія, соціологія, політологія. Том. 2. № 21(2011). С. 145-150. С. 147.

⁵ Савченко І. Конституційна криза як чинник конфліктів між суб'єктами влади в Україні // Наукові записки, Випуск 2 (52), С. 178-188. С. 179.

Практика життєдіяльності нашого суспільства і держави утвердила конституцію України у якості основного Закону України, основи всієї правової системи держави. Це означає, що конституція України маючи найвищу юридичну силу щодо всіх нормативно-правових актів держави, є основою всієї національної правової системи. на нормах конституції базуються всі Закони України, всі інші нормативно-правові акти, які приймаються і видаються органами державної влади та місцевого самоврядування. вже прийнята велика кількість законів на основі конституції 1996 року, які розвивають її положення. однак існує необхідність у прийнятті ще великої кількості законів⁶.

Сучасний правовий розвиток відбувається в умовах процесів глобалізації, які охопили різні сфери суспільного життя. Глобалізація сучасного світового співтовариства у правовій сфері сприяє формуванню єдиного правового простору, що певним чином «стирає кордони» між національними правовими системами як однієї правової сім'ї, так й навіть різних, перш за все, завдяки розвитку міжнародного права, функціонуванню міжнародних організацій і міждержавних об'єднань⁷.

Практика конституційного судочинства дає підстави для висновку, що найменш проблемними для правозастосовної практики є законоположення галузевих законів, які лише деталізують або додатково розкривають відповідні норми Основного Закону. На жаль, у Конституції України відсутнє чітке визначення щодо сфери правосуддя не лише окремих інститутів, а й самої категорії «судова влада». Разом з тим поглиблений аналіз конституційних норм пересвідчує в наявності приписів, які утворюють засади організаційного забезпечення судової системи. Так, відповідно до частини другої статті 6 органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Конституційний розділ VIII «Правосуддя» містить положення, які є засадничими для побудови національної моделі організаційного забезпечення судової діяльності, яка б відповідала стандартам правової держави. Класифікацію цих засад доречно провести у комплексі з нормами чинного закону про судоустрій і статус суддів⁸.

Для колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік виключення з правил становила Латвія, яка не прийняла нової конституції. Вважається, що в 1990 році, заявивши бажання про відновлення своєї незалежності, Латвія почала найбільш радикальну ломку Радянської правової системи. Але з усіх республік Союзу Латвія

---

⁶ Майданник О.О. Конституційне право України: навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с. С. 70-71.

⁷ Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. С. 296.

⁸ Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: у 2 кн. Кн. 2 : монографія / В. Д. Бринцев. Х. : Право, 2015. 376 с. С. 113.

стала єдиною, яка пішла по шляху реставрації дорадянської правової системи⁹.

Зміна політичного курсу держави, прихід до влади нових еліт як результат прогресивних демократичних реформ є дуже характерним для другої половини ХХ століття, і пов'язано це найчастіше з переходом від військового диктаторського режиму до цивільного правління. Саме так було прийнято безліч конституцій в Латинській Америці, а також у Греції, Іспанії і Португалії. Як правило, в такий політичний ситуації конституційними актами нового цивільного уряду скасовується законодавство військової диктатури, що встановлюють умови і процедури розроблення нового основного закону. Поява конституцій може бути обумовлено зміною форми правління, територіального устрою, політичного режиму. Наприклад, держава була монархією, а стало республікою – це основа для прийняття нової конституції; може мати місце і зворотне перетворення республіки в монархію або «реставрація» монархії (такі події мали місце в конституційній історії Іспанії ХХ століття). Або, парламентарна республіка стала президентською; і навпаки – на зміну президентській республіці прийшла парламентарна.

У першому випадку показовий досвід Словаччини. Після того, як в 1992 році було прийнято рішення про остаточний розподіл Чехословаччини на дві незалежні держави – Чеську Республіку та Словацьку Республіку, остання в цьому ж році приймає Конституцію, але в 1999 році до неї були внесені поправки, згідно з якими Президент Республіки обирається шляхом прямих і загальних виборів, а не Парламентом, як раніше. Другий варіант є нетиповим для сучасної конституційної історії, але прецеденти є. Так, чинна Конституція Республіки Молдова 1994 року була в 2000 році суттєво змінено у зв'язку з державною перебудовою. Замість республіки змішаного типу (напівпрезидентською) в Молдові була створена парламентська республіка. Серйозні перетворення, що стосуються конституції, мають місце при переході до змішаної форми правління. У всіх випадках мова йде про прийняття конституцій, що визначають нові принципи управління. Характерні приклади – Франція і Білорусь. У 1958 році у Франції за наполяганням генерала де Голля на референдумі була прийнята Конституція П'ятої Республіки (її часто називають суперпрезидентською), яка поклала кінець парламентарній формі правління, заснованій за Конституцією 1946 року.

У всіх розглянутих випадках (Словаччина, Молдова, Франція) економічні та соціальні основи системи принципово не змінювалися, не оформлювався новий політичний і соціально-економічний лад, не було зламу попереднього громадського порядку. Деяко інакше слід розглядати вплив зміни політичного режиму на прийняття нової

---

⁹ Гапотій В.Д. Основні правові системи світу: навчальний посібник / В.Д. Гапотій, О.Л. Жильцов, Г.І. Воржевітіна. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 279 с. С. 87.

конституції. Це може бути пов'язано одночасно зі зміною форм держави, правління, з новим «розкладом» взаємин влади. Однак в принципі політичний режим автоматично ніяк не пов'язаний з цими категоріями. Автоматично – ні, але причинні зв'язки простежуються.

У такій ситуації мова йде не про зміну форми правління, а про реформування політичної системи. Звичайно, характеристика політичних реалій – суб'єктивна у всіх відносинах оцінка. На наш погляд, прийняття в 1996 році по суті Конституції супроводжувалося серйозними змінами як форми правління, так і політичного режиму. Дотримання моделі «суперпрезидентської» республіки, право президента видавати декрети і укази, що перевершують по юридичній силі закони Парламенту, явно свідчать про намір (і вся подальша практика це підтвердила) дотримуватися традиції патерналістської держави з елементами автократії. Події 2004 року (референдум про зняття обмежень щодо обрання на пост Глави держави) логічно вкладаються в такий курс розвитку. Можна сказати і так, що зміна у 1996 році форми правління найбільшою мірою сприяла зміні політичного режиму, і причинно-наслідковий зв'язок вимальовується з усією очевидністю.

Політичний режим автоматично не пов'язаний з конкретною формою правління, звичайно ж, слід брати до уваги. Характерних прикладів – безліч. Скажімо, змішана республіканська форма правління в Литві та Казахстані реалізується, відповідно, в умовах демократичного і авторитарного режимів. Демократія у Великобританії і тоталітарно-теократичну пристрій Саудівської Аравії існують при монархічній формі правління. Знаходження при владі однієї партії може мати місце в умовах формальної багатопартійності. Народна Лівійська Джамахірія («держава мас») при Муаммарі Каддафі виродилася найпотворнішій диктаторській формі під революційними та ісламістськими гаслами. І таких прикладів достатньо.

Сюди можна віднести ситуацію, коли лідер країни в кризову епоху ініціює ухвалення нової конституції, щоб встановити нові правила політичних і правових дій, нові державно-правові інститути, включаючи нову структуру влади взагалі. Наведене стало вже хрестоматійним приклад генерала де Голля і «його» Конституції 1958 року, яка з'явилася в розпал «Алжирської» кризи. Як відомо, де Голль погодився очолити країну тільки за умови прийняття нової конституції, за якою він отримує вагомий повноваження (де Голль зовсім не ображався, коли про нього говорили як про новоспеченого «диктатора»). Він наполягав на «суперпрезидентських» повноваженнях не з причини задоволення політичних амбіцій, оскільки і так заслужено мав статус «народного героя» згідно внеску у боротьбу з нацизмом та відновлення післявоєнної Франції. Тим більше не ставилися під сумнів демократичні цінності. По суті, генерал запобіг громадянській війні, яка назривала і дуже вчасно вирішив проблему з північноафриканськими колоніями. Як виявилось, де Голль вірно розрахував, що за допомогою нової конституції буде

укріплена французька державність. На його користь говорить і той факт, що він ніколи не розглядав варіанти «довічного президентства».

Безсумнівно, перед нами ситуація конституційної кризи, що зачіпає політичний режим, форму правління. Але на відміну від конституційної революції (перевороту), у Франції під загрозу не були поставлені принципи демократичного устрою, тут не «здійснилась» соціальна і політична революція. Порядок та процедури реформування Конституції IV Республіки були чітко обумовлені, що дозволило уникнути неконтрольованого процесу конституційних змін, «призводить до авторитарного переродження демократичних норм без їх формально-юридичного перегляду»¹⁰. Треба визначити, що ж все-таки мала місце жорстка конституційна реформа або м'яка конституційна революція. Якщо врахувати, що за прийняттям Конституції V Республіки не було радикальних змін правової, політичної та суспільної системи, то, найімовірніше, слід зупинитися на першому варіанті. Ми можемо сміло говорити про «юридичний переворот». Німецька політична традиція інша, оскільки переворот або путч – «завжди своєю метою ставить насильницьку зміну складу вищого керівництва»¹¹, але до цього у Французькій Республіці справа не дійшла.

Зараз ще не можна сказати, що ми живемо стовідсотково по Конституції; що органи влади, політиком ставляться відповідно, так як це має бути, з повагою до Конституції, дотримуються її положень, щоб законодавство було таким, як це передбачено Конституцією. Цього поки що, на жаль, немає.

Чи може чинна Конституція діяти ефективно? Безумовно, може. Для цього треба було лишень, щоб усі «гравці» нашої політичної сцени не зловживали своїми владними повноваженнями, не тягнули ковдри виключно на себе, щомиті пам'ятаючи про святий пріоритет національного інтересу над особистим. Адже світова практика показує – справа не так в обсязі владних повноважень, як у способі їхнього використання.

Скажімо, класичний бастион західної демократії – Велика Британія – взагалі не має єдиної писаної конституції. Її заміняє сукупність ухвалених у різні часи законів, найстарший з яких – Велика Хартія Вольностей – сягає ще 1215 року. Згідно з цими законами, повноваження британського монарха ще й досі значно ширші, аніж в українського президента. Так, цей монарх може будь-якого часу розпустити парламент, або накладати вето на будь-який ухвалений цим парламентом закон. Але востаннє право вето було застосовано королевою Анною щодо закону про шотландську міліцію ще 1707 року. З того часу на

---

¹⁰ Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму : монографія / [Шемшученко Ю. С., Батанов О. В., Крусян А. Р. та ін.] ; наук. ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2014. 262 с.

¹¹ Батан Ю. Д. Порівняльне конституційне право : навч.-метод. посібник. / Ю. Д. Батан; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. 137 с. С. 98. Режим доступу : <https://doi.org/10.32837/11300.23595>

британському троні змінилося багато монархів і далеко не завжди припадала їм до смаку парламентська законотворчість, однак Британія вже майже триста років живе без жодних вето на закони, ухвалені народним представництвом.

Живе, слід зазначити, суттєво краще, аніж Україна. Проте, можна без перебільшення стверджувати, що нинішню позитивну динаміку виробництва, певні зрушення в соціальній сфері значною мірою слід розглядати як результат

втілення в життя конституційних норм і положень. Звичайно, ще не всі вони відображають реальний стан речей в Україні, не у всіх сферах діють однаково ефективно. Але маємо пам'ятати, що лише завдяки нашим спільним зусиллям – центральній та місцевій владі, Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії органів самоврядування, усіх громадян – Конституція запропаде на повну силу¹².

В історії конституціоналізму можна виокремити три періоди. Перший – кінець XVIII – початок XX ст. Конституції, прийняті в цей період, називають старими, більшість із них не діє. Чинними є і надалі конституції США (1787 р.), Норвегії (1814 р.), Люксембургу (1868 р.), Австралії (1900 р.) тощо. Другий період припадає на роки між двома світовими війнами. Він пов'язаний з докорінною зміною політичної карти Європи і виникненням нових країн, де прийнято основні закони. Зміст цих конституцій часто відрізнявся від прийнятих у попередній період. Зокрема, вони містили змістовніші положення про права і свободи, встановлювали більш демократичне виборче право і виборчі системи тощо. Іноді ці конституції фіксували зміну форми держави (Австрія і Німеччина). Сьогодні чинними з них залишаються лише конституції Австрії (1920 р.), Латвії (1922 р.) та Ірландії (1937 р.). До конституцій цього періоду слід також віднести чинну Конституцію Мексики (1917 р.), що є такою насамперед за своїм змістом. Усі ці конституції прийнято називати новими. Третій період історії конституціоналізму розпочався у повоєнні роки. Тоді були прийняті конституції Ісландії (1944 р.), Франції (1946 р., нині у цій країні діє Конституція 1958 р.), Італії й Японії (1947 р.), ФРН (1949 р.), а згодом і Греції (чинна Конституція 1975 р.), Данії (1953 р.). Згодом були прийняті конституції Португалії (1976 р.), Іспанії (1978 р.), Туреччини (1982 р.). Конституції зарубіжних країн, прийняті після Другої світової війни, є новітніми.

Водночас у повоєнний період здійснено важливі конституційні реформи у багатьох розвинутих країнах, де основні закони прийнято раніше. У цей самий період прийнято нові або суттєво змінені старі

---

¹² Белов Д.М. Основний закон – найважливіше досягнення демократії в Україні // Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії : матеріали міжнародного круглого столу (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. 133 с. С. 30-41. С. 39.

конституції в низці країн Азії та Латинської Америки. Процес деколонізації зумовив введення конституцій у країнах, що здобули політичну незалежність¹³.

Для нас очевидно, що декоративні та популістські союзні і республіканські конституції не були породжені об'єктивними потребами соціальної практики. Розрив між конституційно проголошеними принципами народовладдя і реальною дійсністю не ставало менше. Подальший розвиток подій показав, що постійно відновлювана партійно-бюрократична система організації влади позбавляла суспільство і утворювані його структури потребували необхідного самоуправлінського потенціалу.

Принцип поділу влади знаходить своє відображення і в конституційних гарантіях щодо дотримання збройними силами Польщі нейтралітету з політичних питань і їх підпорядкування цивільному контролю. Дане рішення, закріплене у Конституції РП, є цілком раціональним, але не довершеним, оскільки Основний закон прямо не зобов'язує безпосереднього керівника Збройних Сил підтримувати нейтралітет у політичних питаннях, а також не встановлює такої вимоги до міністра національної оборони. Конституція лише частково регулює питання контролю за спецслужбами, закріплюючи Раду Національної Безпеки в якості консультативного органу при Президентові Республіки Польща з питань внутрішньої і зовнішньої безпеки держави¹⁴.

Але чи є в конституційній історії приклади «еволюційної властивості»? На нашу думку, сюди можна віднести прийняття таких конституцій: Албанії (1998 рік), Польщі (1997 рік), Швейцарії (1999 рік), Алжиру (1989 рік), Грузії (1995 рік), Естонії (1992 рік) та інші. Такого роду конституції не стільки засновують принципово нові засади суспільного і державного ладу, скільки юридично легалізують вже сформовані інститути та закріплюють соціальну практику.

Прийняття нового основного закону може бути обумовлене закінченням періоду дії конституції. Тут, ми вважаємо, слід бачити два підходи. Один є, суворо кажучи, формально-юридичним, тобто в самій конституції встановлюється строк її дії, що і приведе до розробки нового основного закону. У другому випадку застосовується категорія «перехідного періоду». Розглянемо обидва варіанти.

Тимчасова конституція із заздалегідь обумовленим «календарним» терміном дії – явище винятково рідкісне у світовій практиці. Але такі випадки мали місце (Конго, Мадагаскар, ПАР). Наприклад, на першому після скасування монархії в Непалі скликання Конституційних зборів у 2008 році народні обранці встановили крайній термін написання основного закону країни – 28 травня 2010 року, але з причини

---

¹³ Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с. С. 35-36.

¹⁴ Марчук М.І. Принцип поділу влади у конституції республіки Польща // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 1. С. 148-153. С. 151.

безперервних політичних негараздів конституція так і не була написана. Лише за лічені години до закінчення цього строку країні вдалося уникнути конституційної кризи – термін написання конституції продовжили ще на один рік – до 28 травня 2011 року. Проте основний закон так і не з'явився. До того ж повноваження Конституційних зборів повинні були закінчитися з настанням цієї дати, і країна могла залишитися без легітимного парламенту, уряду і будь-якої, навіть тимчасової, конституції. Тому непальські законодавці в останній день дії тимчасової конституції країни продовжили термін її легітимності, а також повноваження Конституційних зборів (парламенту) та уряду ще на три місяці.

Все це говорить про те, що при прийнятті рішення про дії тимчасової конституції його ініціаторам не варто «підганяти» під задалегідь встановлені терміни, доцільніше обумовлювати період дії такої конституції настанням певної події. Це більш розповсюджена практика. Наприклад, Конституція Таїланду 1959 року, включала всього 20 статей, діяла до вироблення проекту постійної Конституції Установчими зборами (про «постійну» Конституцію цієї країни можна говорити гіпотетично, так як з 1959 року в Таїланді сталися десятки державних переворотів зі зміною багатьох конституцій).

Тимчасові конституції приймаються, як правило, в особливих умовах – у часи потрясінь, революцій, військових переворотів, пов'язаних зі зміною державного устрою. Тимчасовий характер конституції підкреслюється або в назві конституції, або в законах про введення її в дію. Тимчасова конституція може називатися, наприклад, «Тимчасовий конституційний акт», «Тимчасова конституція країни», «Конституційна декларація». Незважаючи на те, що тимчасові конституції встановлюють строк своєї дії, він приурочений не до конкретної дати (випадок з Непалом тут виняток), а до якої-небудь події: скликання установчих зборів, конституційного конвенту або до проведення референдуму з прийняттям постійної конституції. Така практика мала місце у багатьох пострадянських республіках колишнього СРСР, а також після краху соціалістичної системи. Ці конституції приймалися, як правило, у спрощеному порядку, найчастіше – парламентами.

Говорячи про конституцію ФРН, у цілому, слід зауважити, що даний Основний закон країни подібно до інших післявоєнних конституцій є відображенням нового співвідношення соціальних сил як усередині країни, так і на міжнародній арені. Конституція Німеччини виходить із принципів загальнолюдських цінностей: демократії, розподілу влади, рівності, справедливості тощо. Федеративна Республіка Німеччина визначається конституцією як демократична, соціальна і правова держава. В багатьох місцях конституції можна відчутти прагнення уникнути помилок, що призвели до падіння демократичної Веймарської республіки. Законодавцями у 1948 р. були, як зазначалося вище, прем'єрміністри утворених у західних окупаційних зонах земель і Парламентська рада, яка була обрана ландтагами. Ця Рада за

головуванням Конрада Аденауера схвалила основний закон, що був оприлюднений 23 травня 1949 р.

Під час урочистостей до 40-го ювілею Федеративної Республіки у 1989 р. Основний закон був визнаний найкращою і найвільнішою Конституцією, яка будь-коли існувала на німецькій землі. Його вимоги стали дійсною суспільністю. Як жодна інша серед колишніх німецьких конституцій, Основний закон увійшов у свідомість громадян і визнавався ними. З Основним законом була народжена держава, яку до сьогодні оминали серйозні конституційні кризи¹⁵.

Досить поширеною у практиці конституціоналізму є категорія «перехідного періоду», що обумовлює момент прийняття нового основного закону. Таким періодом слід розуміти час, протягом якого будуть вирішені генеральні завдання, закладені в основному законі, і реалізований так званий потенціал конституції. А після цього, за логікою самих слів про «перехідний період», здавалося б, треба приймати нову та вже постійно діючу конституцію.

Класичним прикладом такої ситуації є прийняття Конституції Республіки Польща в 1997 році, і ось чому. Нинішня конституційна система Польщі склалася в результаті реформ, розпочатих в кінці 1980-х років. У квітні 1989 року була відновлена двопалатна структура польського парламенту, а Державна Рада, вищий колегіальний орган державної влади, був ліквідований і одночасно засновано інститут одноособового глави держави – Президента, що обирається Національними зборами Польщі. Поправки до Конституції, прийняті в грудні 1989 році, фактично змінили характер основ суспільного устрою країни, визнали та надали рівний захист різноманітних форм власності, запровадили принцип політичного плюралізму. Восени 1990 року до Конституції були внесені зміни, що стосуються виборів Президента. Глава держави став обиратися безпосередньо громадянами країни (першим всенародно обраним Президентом Польщі став Лех Валенса, лідер загальнонаціонального руху «Солідарність», лауреат Нобелівської премії миру). Значним етапом стало прийняття 17 жовтня 1992 року Конституційного закону про взаємні відносини між законодавчою і виконавчою владою, а також територіальному самоврядуванні, що отримав назву Малої Конституції.

Одним із найважливіших завдань сучасного державотворення є модернізація конституційно-правової системи, успішність виконання якого опосередковується, наявністю легітимної, системної, науково обґрунтованої конституційно-правової політики, до предмета правового регулювання якої саме й належать ці питання. Конституційно-правова політика є різновидом загальнодержавної правової політики, що є сукупністю правових ідей стратегічного характеру, які вироблені

---

¹⁵ Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М. С. Горшенюва, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с. С. 287, 356.

органами державної влади й органами місцевого самоврядування за участю інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми, котрі передбачають удосконалення механізму конституційно-правового регулювання суспільних відносин¹⁶.

Таким чином, конституційно-правову політику слід розглядати як самостійний вид державної політики у сфері права, що втілюється як у доктринальній, так і у нормативній формі. Нова правова категорія має зайняти чільне місце в теорії і практиці українського конституціоналізму, оскільки саме в її основах закладаються найбільш принципові положення, які слугують орієнтиром для формування основних начал всіх інших галузей державної політики. Ці основоположні ідеї ціннісно-правового характеру становлять *quintaessentia* об'єктивного права, тому вони не повинні бути вузькокон'юнктурними, відображаючи інтереси лише одного пануючого прошарку чи провладної групи суспільства. Принципи конституційно-правової політики є динамічними правовими явищами, що відображають загальний стан політико-правової системи суспільства і зумовлюють тенденції її подальшого розвитку.

2. Аналіз існуючих методів вирішення проблеми та формулювання завдання для оптимального розвитку українського та європейського конституціоналізму

Можемо також розглянути події, які відбувалися в Албанії. Як відомо, з 1944 по 1991 роки в країні існував однопартійний комуністичний режим, але з 1989 року розпочався процес докорінних перетворень, що призвів до руйнування існуючої тоталітарної системи. Демократизація суспільно-політичного життя супроводжувалася відновленням державно-правових структур.

До 1990-х років в Албанії діяла соціалістична Конституція 1976 року, однак з початком демократичних перетворень 24 квітня 1991 року була прийнята тимчасова Конституція країни – Закон про основні конституційні положення. З 1993 року він був доповнений Хартією основними правами і свободами людини. 21 жовтня 1998 року Парламентом прийнята нова демократична Конституція Республіки Албанія, схвалена на референдумі 22 листопада 1998 року. Особливо відзначимо, що в зазначений «перехідний період» майже все законодавство в країні було переглянуто у відповідності з принципами західної демократії, прав людини та вільної ринкової економіки, а в результаті масштабних правових реформ Албанія до середини 1990-х років перейшла з соціалістичної правової сім'ї в романо-германську (континентальну). Албанський приклад наочно ілюструє, яким чином можна ефективно розпорядитися часом, випущеним під «перехідний період» (до початку перетворень країна була бідною і

---

¹⁶ Тернавська В.М. Принципи сучасної конституційно-правової політики // Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». № 5. 2018. С. 89-92. С. 91.

відсталою в Європі, а нині являє собою суцільний будівельний майданчик – регіон, привабливий для іноземних інвесторів)¹⁷.

Незвичайна ситуація з «перехідним періодом», що мала місце в Німеччині. Прийнятий у 1949 році Основний Закон ФРН, діючий і понині, розглядався тимчасовим документом не тільки в період поділу Німеччини на ФРН і НДР, але й після Договору про об'єднання Німеччини 1990 року. Ось що говорить стаття 146 цього верховного акта: «Справжній Основний Закон, який в результаті набуття Німеччиною повної єдності і свободи поширюється на весь німецький народ, припинить свою дію в день, коли набуде чинності Конституція, прийнята вільним рішенням німецького народу». Як наслідок об'єднання стали численними поправки до Основного Закону, які, однак, не похитнули його духу і принципів. Але факт залишається фактом – на 2014 рік у цій країні так і не прийнята загальнонімецька Конституція.

Важливими питаннями у конституційному праві Німеччини є розробка й прийняття Основного Закону, загальна характеристика Основного Закону ФРН, зміни та доповнення до Основного Закону ФРН, політичні партії і партійна система ФРН, конституційно-правове регулювання організації і діяльності партій, характеристика провідних політичних партій ФРН, німецький федералізм, конституційний статус земель, розмежування компетенції між федерацією та землями, парламент ФРН, порядок формування, правове становище та повноваження Бундестагу і Бундесрату, особливості законодавчого процесу, стан законодавчої необхідності, федеральний уряд і канцлер ФРН, порядок формування і склад Федерального уряду, компетенція уряду, роль федерального канцлера ФРН в системі органів держави, конституційний контроль в ФРН, структура і порядок формування Федерального конституційного суду, повноваження Федерального конституційного суду, муніципальна система ФРН, моделі організації управління і самоврядування в громадах¹⁸.

На цю обставину слід звернути увагу і запропонувати різні трактування такого «тимчасового» основного закону. Іноді тимчасова конституція, якщо не виникає необхідності її змінювати, стає постійною. Класичний приклад – Конституція ФРН 1949 року, яка була прийнята як тимчасова і охоплювала не всю Німеччину, а так звану англо-американо-французьку зони окупації. ФРН брала цю Конституцію навіть неповним складом парламенту: передбачалося, що незабаром інша частина Німеччини приєднається до ФРН і буде прийнята інша конституція. Проте інша частина Німеччини перетворилася в НДР, і в підсумку тимчасова Конституція ФРН служить в якості основної і донині, щоправда, з певними доповненнями.

---

¹⁷ Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: академічний курс / В. М. Шаповал. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 461 с. С. 217.

¹⁸ Конституційне право зарубіжних країн : навчально-методичний посібник / О. Т. Волощук, В. Л. Качурінер, В. Ю. Колесник. Одеса : Фенікс, 2021. 145 с. (Серія: Навчально-методичні посібники). С. 21.

Особливо відзначимо, що німецькі політики, державознавці, юристи зазвичай не проводять термінологічної різниці між Основним Законом і Конституцією, коли говорять про верховенство актів країни. Після «завершення процесу, який забезпечує державну єдність Німеччини, на основі вільного і свідомого рішення громадян Основний Закон став загально німецькою Конституцією. А вже з 1955 року (моменту підписання союзного «Договору про Німеччину») Основний Закон у правовому відношенні став повноцінною конституцією. Як показує сучасний розвиток подій, «перехідний період» у Німеччині не закінчиться ніколи, та й навіщо щось кардинально змінювати, якщо чинний Основний Закон повністю справляється з покладеними на нього завданнями? Можна згадати і про те, що у ФРН у наш час у системі законодавства знаходяться деякі нормативні акти, прийняті за часів Веймарської Республіки і Нацистського Третього Рейху, що наочно ілюструє німецький консерватизм та традиціоналізм, неприйняття в даний час радикальних методів державно-правових перетворень.

Випадок з німецьким досвідом наочно показує невизначеність та умовність категорії «перехідний період». Але це, треба визнати, швидше виняток з правил, тим більше – з позитивним результатом. Практика знає чимало прикладів зворотного спрямування.

Прихильники збереження прийнятої конституції можуть розтягнути «перехідний період» на тривалий час, стверджуючи, що все ще відбувається формування нових суспільних відносин. З'явилася навіть теорія так званого «перетворення» чинної конституції, коли її норми самі по собі залишаються недоторканими, але поточними актами та політичною практикою пристосовуються до нових реалій. В цьому якраз і полягає небезпека: адже протягом усього перехідного періоду суспільство живе в стані невлаштованості. Можна чекати стабілізації політичних та економічних відносин кілька років. Але якщо все затягується на десятиліття, це не «перехідний період», а елементарна спроба «під маркою» такого періоду зберегти в чомусь нежиттєві суспільні відносини або ж формальну дію, яка вже стала у сильному ступеню фіктивною конституцією. Сюди можна віднести Конституцію Танзанії 1965 року, яка діяла протягом 12 років; в Об'єднаних Арабських Еміратах – 25 років (1971–1996 року); Конституція Іраку 1970 року діяла до 2004 року, моменту повалення режиму С. Хусейна (в 2005 році на референдумі була прийнята «постійна» конституція країни).

Категорія «перехідного періоду» виявилася затребуваною різного роду диктаторами, хунтами та іншими узурпаторами в ХХ столітті. Особливо це торкнулося країн Латинської Америки, Азії, Африки. Як правило, в результаті військового перевороту, коли прийшли до влади нові лідери встановлюють «перехідний період», пояснюючи це надзвичайною ситуацією та загальною політичною нестабільністю, а потім вже пояснюють, що пізніше буде прийнята нова конституція в умовах неминучої стабілізації після подолання труднощів. Але оскільки у будь-яких авторитарних режимів завжди знаходяться внутрішні і

зовнішні вороги, «перехідний період» дуже спокусливо продовжувати до безкінечності (у цьому диктатори дуже впевнені), однак на справі все закінчується черговим переворотом або революцією.

Але навіть якщо в таких умовах приймаються «постійні» конституції, «факт встановлення необмеженого строку їх дії аж ніяк не гарантує їх вічності, а лише вказує на наміри законодавця в момент прийняття»¹⁵. Для багатьох держав ХХ століття «конституційна чехарда» являла собою звичайне явище. Десятки «тимчасових» і «постійних» конституцій налічує сучасна історія Болівії, Венесуели, Гаїті, Домініканської Республіки, Ємену, Таїланду та деяких інших країн. Мати основний закон у державі і практикувати конституціоналізм – речі абсолютно різні.

Стратегія конституційної революції, заснована на прийнятті нової конституції поза правових рамок колишньою і виключно на основі нової легітимності, ідеально підходить, як показав історичний досвід, до моделі «тимчасової конституції». Постійне звернення до тимчасових конституцій є свого роду стилем революції, прагненням зупинити неминуче наближення контрреволюції, зберегти ситуацію перехідного періоду і конституційної невизначеності, не допустити перетворення філософських принципів у правові норми. Прагнення перенести вирішальний момент прийняття конституції «на потім», коли всі революційні зміни будуть завершені і стануть незворотними, відображає умовність підходу революціонерів до конституціоналізму. Але є й зворотні приклади. Американці не форсували прийняття конституції та для її появи знадобився чималий період (з 1776 по 1791 р.). Тут позначився вплив англосаксонської правової традиції.

Самостійною причиною прийняття нових конституцій є тиск ззовні після військових поразок. Наприклад, прийняття Основного Закону ФРН 1949 р., зміст якого визначалося і жорстко контролювалося союзниками, а сам документ, як зазначалося вище, замислювався його творцями як тимчасовий конституційний акт (хоча і став згодом реальною конституцією країни). Інший випадок – Конституція Японії 1946 р., написана американцями в період окупації країни, радикально змінила її правові традиції і прийнята під прямим тиском США, але при цьому зовні показував певну спадкоємність.

Проведене дослідження дозволяє говорити про те, що названі вище причини появи нових конституцій можуть взаємодіяти і переплітатися; проявлятися в прийнятті не нової конституції, а змін і доповнень, що вносяться до чинного основного закону, – або це робиться як перші кроки, а потім вже приймається нова конституція, по суті вбирає в себе багато з колишніх перетворень. Мабуть, неможливо встановити вичерпний перелік причин появи нових конституцій, як і всі можливі види комбінацій з розглянутих. Тим не менше, прийняття нової конституції – аж ніяк не формальний крок, навіть якщо вона і повторює положення раніше проведених конституційних реформ. Прийняття нової конституції є радикальною політичною та ідеологічною акцією

тих, хто її готував, та має на меті зміцнити існуючий суспільний лад, державу, віру громадян у новий порядок, закріплений конституцією, його стабільність та непорушність. Як би не говорили про те, що основний зміст нової конституції підготовлено попередніми реформами, у свідомості людей вони будуть зв'язуватися саме з цією новою конституцією.

Історія конституціоналізму налічує близько чотирьох століть. Прообразами конституції були хартії і статuti середньовічних самоврядних міст, «подаровані» феодалами або затверджені власною владою міських республік. В одній з країн Європи подібна середньовічна конституція діє досі. Це конституція так званої карликової держави Сан-Марино, розташована на Апеннінському півострові, яка була прийнята ще у 1600 р.

У сучасному розумінні конституція як засіб обмеження державної влади та утвердження прав людини з'явилася тільки в період буржуазних революцій. Перша конституційна монархія склалася в Англії в XVII ст., однак англійська конституція була неписаною, неконсолідованою та складалася з безлічі парламентських актів, звичаїв, судових прецедентів.

Першою писаною є Конституція США 1787 р., яка стала результатом війни за незалежність. Кількома роками раніше було прийнято конституції окремих штатів, складені за зразком першої з них – Віргінської конституції 1776 р., Заснованої на «Декларації прав», прийнятій Конгресом в 1774 р. Конституція США 1787 р. є чинною з низкою поправок до цих пір, закріпила перехід від конфедерації до федеративної держави. Вона стала прообразом конституцій, які приймалися в наступні два століття. Після доповнення Біллем про права 1791 р. Конституція США придбала закінчену форму.

У континентальній Європі перші писані конституції з'явилися у Франції (якщо не вважати польську конституцію від 3 травня 1791 р., яку фактично було прийнято під впливом Декларації прав людини і громадянина 1789 р., що не вступила в силу в результаті російсько-прусської інтервенції).

Перша французька конституція була прийнята Установчими зборами у вересні 1791 р. Введенням до неї стала Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Французькі конституції відрізнялися короткою тривалістю дії у часі: вже в 1793 р. було прийнято радикально-демократичну яacobинську конституцію, в 1795 р. – помірковано-консервативну конституцію, в 1800 р. – авторитарну наполеонівську, скасовану в 1804 р. Далі були конституційно-монархічні конституції 1814 р., 1830 р., 1852 р. та республіканська Конституція 1848 р. Чинний Основний закон Франції – Конституція П'ятої республіки – був прийнятий тільки в 1958 р., замінивши конституцію 1946 р.

В історії конституціоналізму помітне місце займають основні закони Норвегії (1814 р.) і Бельгії (1831 р.), що діють із змінами і донині. Обидві конституції встановлювали класичну парламентську монархію.

У 1812 р. була прийнята перша конституція Іспанії, проіснувала недовго. Німеччина отримала загальнонаціональну конституцію відразу після об'єднання в 1871 р. і в 1874 р. Було прийнято чинну дотепер союзну конституцію Швейцарії, яка замінила конституцію 1848 р. У 1876 р. була прийнята перша в Азії конституція – турецька. У 1889 р. Імператор «подарував» своїм підданам першу японську конституцію, яка закріпила практично необмежену монархію. У 1912 р. в результаті революції першу конституцію прийнято в Китаї.

Конституції кінця XVIII – початку XX ст., за рідкісним винятком, мали напівдемократичний або навіть антидемократичний характер, обмежуючи політичні права громадян, передусім виборче право, численними умовами або цензами, зберігаючи станові привілеї, широкі права монарха.

Хвиля соціально-політичних потрясінь, викликана Першою світовою війною, призвела до появи великої кількості нових основних законів: Німеччині та Фінляндії (1919 р.), Австрії (1920 р.), Польщі (1921 р.), Латвії (1922 р.), Литви (1922 р.) та ін. У цьому ж ряду стоїть конституція Мексики 1917 р., прийнята в результаті демократичної революції. Головним нововведенням в них було закріплення низки важливих соціально-економічних прав та принципів державної політики – поступка народного руху. Ці конституції свідчать «про засадах справедливості в господарському житті», про «обов'язок держави втручатися в економічні відносини громадян у дусі справедливості». Австрійська конституція 1920 р. вперше створювала конституційний суд і визнавала безпосередню дію міжнародного права. Ці конституції прийнято називати конституціями «другого покоління».

Новий, третій етап розвитку конституціоналізму почався відразу після закінчення Другої світової війни. Він був викликаний загально-демократичних підйомом у світі, розладом колоніальних імперій та виникненням так званого соціалістичного табору. Цей період характеризується різноманітністю шляхів розвитку інституту конституції, поєднанням як демократичних, так і антидемократичних тенденцій у світовому конституційному процесі. Загальним, однак, є закріплення більшістю нових конституцій соціальних і економічних прав або принаймні соціальних принципів, реалізації яких має прагнути держава, а також широкого переліку демократичних свобод, включаючи загальне виборче право. Чітко серед розвиненими країнами ця тенденція проявилася в державах, звільнених від фашистських та інших авторитарних режимів (наприклад, конституції Японії 1946 р., Італії 1947 р., Німеччині 1949 р., Греції 1975 р., Португалії 1976 р., Іспанії 1977 р.).

Конституції соціалістичних країн в основному копіювали радянську модель, поєднуючи широкий набір соціально-економічних прав з тоталітарним устроєм державної влади. Розглядаючи післявоєнний розвиток конституціоналізму, варто особливо виділити конституції особливої групи держав – так званих звільнених держав. Це колоніальні народи Азії, Африки, Океанії, які зазнали впливу як класичного

західного лібералізму і демократії, так і комунізму в радянському або китайському варіанті. Більш того, в умовах «холодної війни» цей регіон став ареною непримиренного економічного та ідеологічного суперництва між наддержавами. Все це не могло не вплинути на державний і суспільний лад зазначених країн. Тому конституції країн «третього світу» відбили в собі протиріччя між двома шляхами економічного і політичного розвитку. Так, країни «соціалістичної орієнтації», які розвивалися, прагнули більшою або меншою мірою наслідувати у своїх основних законах радянський зразок, зазвичай доповнюючи його місцевою специфікою та запозиченнями з правових систем колишніх метрополій. Інші більшою мірою орієнтувалися на конституційні моделі своїх колишніх метрополій (Індія, Пакистан, Ямайка, Сенегал) або створили власні, цілком оригінальні зразки державного устрою (Заїр до 1990 р., Іран, Індонезія, Малайзія, ОАЕ).

Кожна із діючих конституцій має специфічні індивідуальні риси. У них відбилися соціальні, національні, політичні, історичні, релігійні та інші особливості відповідних країн. У той же час конституціям притаманні деякі загальні, спільні риси.

Всі конституції в тій чи іншій формі проголошують народний суверенітет. Це загальна риса як старих, так і нових конституцій. В преамбулі Конституції США зазначено: «Ми, народ Сполучених Штатів ... урочисто проголошуємо і встановлюємо цю конституцію ...», але у преамбулі нічого не сказано про владу та її носіїв. Конституція Бельгії 1831 р. говорить: «Вся влада виходить від народу. Вона здійснюється у встановленому в Конституції порядку» (ст. 25). Більшість конституцій в тій чи іншій формі закріплює інститути приватної власності. Природно, що це положення так званих «західних демократичних» конституцій або документів, прийняті за їх зразком. Разом з тим питання власності, навіть у державах, які вважаються засновниками західної цивілізації, не завжди врегульовані на конституційному рівні. Зокрема, Конституція США – найкоротша конституція в світі – обходить цю сферу мовчанням.

На нашу думку, в конституціях зазвичай відтворюються і закріплюються основні принципи теорії поділу влади. У деяких конституціях (італійська, французька, німецька) концепція розподілу влад не висловлена семантично точно, вона має на увазі, з неї виходять. В інших (американська, датська, японська) принципи розподілу влад чітко сформульовані у відповідних статтях. Принцип розподілу влад, доповнений «системою стримувань та противаг», покладений в основу американської Конституції. Всі конституції встановлюють і закріплюють форму правління відповідної держави – республіку чи монархію. Конституційні приписи по цьому питанню можуть бути різними, але завжди в тексті Основного Закону. Так, в Конституції США нічого не говориться про форму правління всього Союзу, але закріплює республіканську форму правління для штатів: «Сполучені Штати гарантують кожному штату в даному Союзі республіканську форму правління ...» (розділ IV, ст. 4).

Крім того, конституції встановлюють і закріплюють форму державного устрою – унітарна чи федеративна, хоча в самому тексті основного закону не може містити прямих приписів щодо цього (Франція, Японія). В такому випадку припускається, що саме замовчування про форму державного устрою є констатацією унітаризму як найбільш поширеного способу національно-політичної організації території країни. Всі конституції в тій чи іншій формі проголошують і встановлюють демократичні свободи громадян та підданих. Як правило, в самому тексті основного закону міститься відповідний розділ або розділ. При цьому західні конституції прагнуть зафіксувати громадянські права в максимально можливому обсязі, акцент при цьому робиться на особистих і особливо політичних, права людини. Присвячені прав індивіда розділи конституцій країн тоталітарного соціалізму (Китай, В'єтнам, Лаос, Північна Корея, Куба) значно вже, ніж передбачають міжнародні стандарти. У конституціях цих країн громадянинові надаються в основному права соціально-економічного характеру, і саме вони там вважаються основою конституційно-правового статусу громадянина.

У новітніх конституціях, особливо латиноамериканських країн і держав СНД, правове становище людини і громадянина в техніко-юридичній точці зору розроблені досить детально, з безліччю деталей.

В той же час є ряд конституцій, в основному тексті яких немає розділів або навіть згадок про права і свободи. До них відносяться конституції США, Франції 1958 р., деяких франкомовних країн Тропічної Африки. У першому тексті конституції США не було спеціальної статті або розділу про правовий стан особистості, і тільки через кілька років були прийняті перші десять поправок, які складають Білль про права.

Отже, усі конституції визначають принципи організації системи вищих органів державної влади та порядок діяльності її складових підсистем. В їх число входять глава держави, уряд, парламент і в деяких країнах вищий орган конституційного нагляду. У конституціях встановлюються також основи регулювання таких важливих політичних процесів як вибори, референдум і законодавство. Коло питань, які регулюються конституціями, різне. Однак з певним ступенем наближення можна вивести загальну закономірність, яка полягає в тому, що старі конституції, як правило, більш сумарними, а конституції, прийняті після Другої світової війни, є детальними.

Одним з основних юридичних властивостей конституції як основного закону держави є її стабільність. Стабільність конституції є найважливішою умовою «режиму законності, стабільності правової системи суспільства та організації державної влади, визначеності відносин між особистістю та державою». Однак це не означає, що конституція не підлягає ніяким змінам. Як раз навпаки, внесення до конституції поправок – явище нерідке. Конституція є не сукупність

догматичних положень, а живий організм, і тому внесення змін до конституції цілком закономірно.

На нашу думку, необхідно розглянути процедури, які використовуються при зміні конституцій, з моделі, яка існує у Франції, так як історія Франції принесла їй 16 конституцій і близько 20 напівконституційних режимів.

У ст. 90 Французької Конституції IV Республіки (1944–1958 рр.) було передбачено, що зміни в Конституцію Франції може бути внесено лише за умови схвалення зазначеної зміни абсолютною більшістю членів нижньої палати Парламенту та подальшого схвалення абсолютною більшістю членів верхньої палати Парламенту.

В результаті референдуму, що відбувся у Франції у вересні 1958 р. набрала чинності Конституція V Республіки, яка діє і до теперішнього часу. Положення про зміну Конституції тут закріплені статтею 79. Відповідно до зазначеної статті ініціатива щодо зміни конституції належить Президенту Франції за пропозицією Прем'єр-міністра, а також членам Парламенту. Проект або пропозиція перегляду Конституції повинні бути прийняті в ідентичній редакції обома палатами Парламенту, а перегляд Конституції є остаточним після схвалення його референдумом. Однак проект перегляду Конституції не виноситься на референдум, якщо Президент Республіки вирішує передати його на розгляд Парламенту, скликаного в якості Конгресу. У цьому випадку проект перегляду вважається схваленим, якщо він набере три п'ятих поданих голосів. Необхідно також зазначити, що вищевказана стаття забороняє внесення будь-яких змін, які можуть поставити під загрозу цілісність території Франції. Крім того, республіканська форма правління Франції, закріплена Конституцією та зміні не підлягає.

З моменту прийняття у вересні 1958 р. Конституція Франції зазнала 14 конституційних ревізій, які спричинили зміну 36 статей, однак V Республіка зберегла свої основні конституційні положення і в XXI столітті.

Ми вважаємо, що ст. 79 встановлює офіційну процедуру зміни Конституції, однак, існує думка, що існує й інша процедура зміни Конституції Франції, про що лише побічно прописано в Конституції Франції. Мова в даному випадку йде про зміну Конституції за допомогою її застосування, що може бути виявлено тільки шляхом звернення до історичних фактів.

У 1962 р. Шарль де Голль застосував обхідний маневр для зміни процедури обрання Президента Франції. Замість виборів Президента колегією вибірників, він домігся прямих загальних виборів Президента. Для того щоб обійти парламент де Голль звернувся до ст. 3 Конституції, відповідно до якої національний суверенітет належить народу, який здійснює владу його через своїх представників та шляхом референдуму і тлумачив її спільно зі ст. 11, відповідно до якої, Президент Республіки за пропозицією Уряду може передати на референдум серед іншого будь-

який законопроект про організацію державної влади. Пропозицію про зміну конституції було внесено не в парламент, а винесено безпосередньо на референдум, за результатами якого поправка була внесена до тексту конституції. Даний метод був застосований тільки один раз. Спроба перегляду Конституції таким же чином в частині реорганізації Сенату робилася Президентом де Голлем ще раз у 1969 р. та після невдачі на референдумі подібні спроби більше не робилися ніколи.

ВИСНОВКИ

Таким чином, слід зазначити, що у другій половині ХХ століття європейський конституціоналізм зазнав на собі впливу соціалістичних ідей, що позначилося на основних законах також і тих країн, які не потрапили у контрольовану Радянським Союзом зону. У доповнення до прав людини першого покоління (громадянські і політичні права), у тексти основних законів окремих європейських країн вмістились також соціально-економічні («позитивні») права. Новелами подібного роду стали право на безоплатне лікування для незаможних, право на працю і соціальне забезпечення.

Текст майже будь-якої діючої в сучасному світі конституції прямо передбачає порядок і процедуру її зміни. Як правило, зміни і поправки до конституції вносяться трьома основними способами: а) шляхом прийняття відповідного рішення встановленими конституцією більшістю в парламенті, нерідко з участю глави держави; б) установчим органом (зборами) створюваним безпосередньо для внесення змін до конституції; в) населенням відповідної держави, що скликається спеціально для цілей внесення змін до конституції на референдумі.

Дані процедурні зміни конституцій можуть застосовуватися як окремо, так і в різних комбінаціях. Деякі конституції вказують на ряд її положень, які змінюються не підлягають. В даній роботі розглянуто різні способи зміни конституцій в деяких країнах Європи за допомогою вищевказаних процедур, а також виявлення кількості реальних змін, внесених до конституції.

Основним призначенням конституцій тут було і залишається обмеження державної влади, встановлення прозорих і зрозумілих принципів діяльності основних суб'єктів публічної сфери.

Гарантування свободи, ринку і прав людини є основним призначенням європейського конституціоналізму, оскільки свобода є відправною точкою всіх людських бажань і прагнень, передумовою загального поступу, який матеріалізується не лише у парламентських стінах. Прагнення людей до творчої самореалізації об'єднує їх у європейську спільноту. Гарантуючи політичну, економічну і особисту свободу індивідів, конституціоналізм забезпечує тут автономний статус громадянського суспільства. Європейські конституції захищають людину від будь-якого, навіть парламентського свавілля.

АНОТАЦІЯ

Узагальнення причин появи нових конституцій дозволяє звернути увагу на фактори, які відіграють роль класифікаційних ознак. Поява нової конституції завжди супроводжується істотними змінами в житті суспільства, підводить підсумок попереднього розвитку, знаменує якісно новий етап в історії держави, відображає затвердження нових ідеологічних концепцій або вдосконалення існуючих. Юридична карта сучасного світу представлена різноманіттям правових систем, що при схожості їх характерних рис типологізуються у правові сім'ї, які й є відображенням загального, особливого та унікального у правовій дійсності різних країн світу. Істотні перетворення, що стосуються конституції, мають місце при переході до змішаної форми правління. Якщо подивитися на останні трансформації в економічній, політичній сферах життя, бачимо, що потрібна певна стабільність, і стабілізуючим фактором має виступати Конституція. Подальший розвиток подій показав, що постійно відновлювана партійно-бюрократична система організації влади позбавляла суспільство і утворювані його структури потребували необхідного самоуправлінського потенціалу. Досить поширеною у практиці конституціоналізму є категорія «перехідного періоду», що обумовлює момент прийняття нового основного закону.

Література

1. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. С. 28.
2. Савчин М.В. Конституційна традиція в Україні та перехід до модернізації національної правової системи // Стратегічні пріоритети, № 2 (15), 2010 р. С. 83-89. С. 86.
3. Берченко Г. В. Конституція як основний закон: проблеми теорії і практики / Г. В. Берченко // Юридичний вісник. Одеса : Гельветика, 2020. № 6. С. 39-46.
4. Інструментальна роль теорії конституційних циклів у дослідженні політичної кризи // Вісник дніпропетровського університету. Серія : філософія, соціологія, політологія. Том. 2. № 21(2011). С. 145-150. С. 147.
5. Савченко І. Конституційна криза як чинник конфліктів між суб'єктами влади в Україні // Наукові записки, Випуск 2 (52), С. 178-188. С. 179.
6. Майданник О.О. Конституційне право України: навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с. С. 70-71.
7. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. С. 296.
8. Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування : у 2 кн. Кн. 2 : монографія / В. Д. Бринцев. Х. : Право, 2015. 376 с. С. 113.

9. Гапотій В.Д. Основні правові системи світу: навчальний посібник/ В.Д. Гапотій, О.Л. Жильцов, Г.І. Воржевітіна. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 279 с. С. 87.

10. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму : монографія / [Шемшученко Ю. С., Батанов О. В., Крусян А. Р. та ін.] ; наук. ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2014. 262 с.

11. Батан Ю. Д. Порівняльне конституційне право : навч.-метод. посібник. / Ю. Д. Батан ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. 137 с. С. 98. Режим доступу : <https://doi.org/10.32837/11300.23595>

12. Белов Д.М. Основний закон – найважливіше досягнення демократії в Україні // Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії : матеріали міжнародного круглого столу (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. 133 с. С. 30-41. С. 39.

13. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с. С. 35-36.

14. Марчук М.І. Принцип поділу влади у конституції республіки Польща // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 1. С. 148-153. С. 151.

15. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с. С. 287, 356.

16. Тернавська В.М. Принципи сучасної конституційно-правової політики // Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». № 5. 2018. С. 89-92. С. 91.

17. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: академічний курс / В. М. Шаповал. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 461 с. С. 217.

18. Конституційне право зарубіжних країн : навчально-методичний посібник / О. Т. Волощук, В. Л. Качурінер, В. Ю. Колесник. Одеса : Фенікс, 2021. 145 с. (Серія: Навчально-методичні посібники»). С. 21.

Information about the author:

Zavorotchenko Tetiana Mikolaivna,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory of State and Law,
Constitutional Law and Public Administration
Dnipro National University named after Oles Honchar
13, Naukova str., Dnipro, 49107, Ukraine